

Néhány tanulság Pest megye kuruckori történetéből

Várkonyi Ágnes finom megfigyelései országos szinten határolják körül azt, ami a problémákból már világosabban megrajzolható, s utalnak arra, ami még alaposabb feltárássra vár: ide tartoznak különösen a különböző paraszti rétegek helyzetének és magatartásának részletei. Mi az általa mondottakat néhány olyan helyi mozzanattal szeretnénk az alábbiakban röviden kiegészíteni, amely Pest megye XVIII. század eleji gazdasági-társadalmi viszonyainak éppen ilyen részletekbe menő, lehetőleg számszerűségekre törekvő vizsgálatából, valamint azon kérdés elemzéséből adódott, hogy miként lehet e viszonyok és a megye kuruckori politikai eseményei között az összefüggést felderíteni. Adataink nem közvetlenül ideológiai természetűek, ilyenekkel forrásaink: az adóösszeírások, jobbágy-instanciák, megyei közgyűlési jegyzőkönyvek és számadások nem igen szolgáltak, de mégis segíthetnek az egykorú társadalomban cselekvő osztályok és rétegek motívumainak felderítésében. Természet szerint nem is országos igényűek, hanem nagyrészt csak egy alföldi megye sokban speciális viszonyait tükrözik a volt hódoltsági területen, — de abban talán segíthetnek, hogy a valóságot a történetirodalomban róla kialakult képpel szembevitjük, és ebből általánosabb tanulságokhoz jussunk.

Mint futótűz, ha gyúanyagra lel: a Rákóczi-szabadságharc úgy rohant végig az ország felső részein, északkeletről nyugat felé. 1703 június közepén még a Kárpátokban, a határon, maroknyi erővel várták Rákóczit az első tiszaháti paraszti felkelők. 1704

elején már Bécs alatt tűntek fel a kuruc lovasok, egy sokezres sereg hírnökeiként. E „csoda” titka abban rejlett, hogy a kuruc had előnyomulás közben a területtel együtt nőtt, szinte mér földenként, lavinaszerűen, mindig új százakkal, ezekkel. A Felső-Tiszavidéken ezt: az előnyomulás átütő erejét, kezdő lendületét a szegénylegények, parasztok, egzisztenciájukat veszített kismemesek, volt Thököly-katonák és végbeliek adták meg. A nemesség, es vele a nemesi megye, inkább csak utólag csatlakozott. Maga Rákóczi örökölte meg emlékezetes sorokban, hogy a parasztfelkelésszerűen induló mozgalom elől a birtokos nemeselek elinté, kevés kivétellel, falak mögé zárkóztak, és csak az első komoly sikerek után hallgattak felhívására, s vették át szerepüket a kuruc hadi és politikai szervezet irányításában.

Pest megyében lényegileg megismétlődött a birtokos nemesség kezdeti ellenkezése, majd (részben) csatlakozása, de a helyi feltételekhez igazodó formák között. Pest-Buda, ahol a császári commissió ott ült a megyei apparátus nyakán, császári kézen maradt, aminek következtében a megye területileg, majd szervezetileg is kettészakadt. A kisebb rész a Dunakanyarral, a pilisi falvakkal, a megye székhelyével és az 1703 augusztusában megválasztott új tisztikar vezetőivel, Habsburg-oldalon maradt. A megye nagyobb része viszont Rákóczi oldalára került. A még megyén kívül, Nógrádban élő Pest megyei birtokos köznemesek az első kuruc hadak elől Gács várába zárkóztak, Rákóczi sikereinek és személyes érvelésének hatására azonban 1703 őszén mellé álltak, sőt bizalmas hívei lettek (Ráday Pál). De az 1700—1703. évek helyi, pest-budai, megyei tisztikarából is többen mentek át Rákóczi táborába. Az 1704 tavaszán Kecskeméten, de állandó székhely nélkül megalakult „kuruc megye” részben ezekre, de nagyrészt helyi mezővárosi, főleg nagykovácsi, kecskeméti nemesekre támaszkodott.

A megye e kétfelé szakadását és e helyzet állandósulását az idézte elő, hogy itt, az ország középső és alsó részén, a volt hódoltságban, a kuruc előnyomulás 1703 sok tekintetben döntő jelentőségű őszén megakadt a Duna vonalán. Maga a kuruc támadó lendület persze, legalábbis 1705 nyaráig, még nem torpant meg ezzel. Az első évek alatt ismételtlen történtek kísérletek e vonal áttörésére, a Dunántúl megszerzésére, ezek azonban nem jártak sikerrel. Pest megye frontvonalba került, és ennek következtében az egymást követő évek során nagymértékben felőrldött.

A földrajzi-stratégiai helyzet objektív nehézségei a térképről egyetlen pillantással leolvashatók. A megye Duna—Tisza közti része a Tiszántúlnál egy lépéssel közelebb esett a Habsburg-hatalom bázisához, sőt két tűz közé volt szorítható. Nyugatról Buda várának és a Dunavonalnak, dél felől Szeged várának és a Délvidéknek császári erői és rác portyái fenyegették. A régebbi, polgári irodalom mégis tévedett, amikor részben kizárólag e veszedelemből magyarázta, hogy a Duna—Tisza közének nagy helységei „csak hosszas habozás után csatlakoztak a szabadságért harcolókhöz” (amit már a régebbi szerzőknek is észre kellett venniük). részben pedig olyan szubjektív okokat hozott fel, mint hogy e helységek a háborús szenvedések miatt megutálták minden hadakozást (miért csak ők?), vagy hogy nem élték át azokat a „politikai, de főleg vallási sérelmeket”, amelyek (e szerzők szerint) az északi megyék népét lelkesen Rákóczi mellé állították. A visszafoglaló háborúk harcai alatt és után Pest megyét is megtaposta a császári hatalom gépezete. Azután a Dunántúl még közelebb volt a Habsburg-hatalom bázisához, és, mint az események megmutatták, legalább ugyanúgy ki volt téve a rác portyák pusztításainak. De amikor 1704 elején, majd tavaszán a kuruc hadak egymásután kétszer beszáguldottak a Dunántútra, itt, jóval kétségesebb erőviszonyok között, mégis egymás után kétszer megismétlődött a „csoda”, az erők lavinaszerű felduzzadása. Az újabb kutatásokból kitűnik, hogy a tiszántúli szegénylegények előrelendítő szerepét a Dunántúlon a jobbgáysorba szorított, volt végbeli katonák vették át, akik régi tisztjeik alatt azonnal fegyvert ragadtak vitézi szabadságuk visszaszerzéséért.

A Duna—Tisza közti harapófogó széttörése 1703 első rohamában lényegében véve azon múlt, hogy az augusztusban a megye területére benyomuló, első kuruc egységeknek, régi Thököly-tisztek vezetése alatt, nem sikerült megfelelő erőtöbbletet kapniok a főleg dél felől fenyegető császári-rác hadakkal szemben. Bennünket itt nem ez a katonai kérdés érdekel, hanem mögötte a társadalmi kérdés: a „csoda” elmaradása. Ez az elmaradás persze Pest megyében körülbelül olyan időszakra esett, amikor a szabadságharcon belül

az osztályerőviszonyok általában a parasztság hátrányára kezdtek eltolódni. A jobbágy—földesúri viszonyt szabályozó, 1703 szeptemberi vetési pátenst nyomán, úgy látszik, országszerte meglassult a falvak népének lavinaszerű áradása a kuruc sereg zászlói alá. A Pest megyei események első, fontos szakasza ugyan valamivel előbb játszódott le, feltételezhető azonban, hogy az általános tendenciák előbb is jelentkezöben voltak, és így Pest megye dolgaiba ez a tempókülönbség is belejátszott, az a tény, hogy elfoglalására a tiszántúli megyéknél később került sor. Nézetünk szerint azonban a Pest megyei jelenségeket, a maguk adott formáiban, ekkor és máskor, a volt hódoltságai részekre jellemző, helyi, alföldi gazdasági-társadalmi feltételek is nagymértékben motiválták. Nemcsak annyiban, hogy e viszonylag ritka népességből hiányzott a kellő számú, fegyverre kész, elégedetlen katonaelem, amely a Dunántúlon a jobbágyok elkedvetlenedésének időszakában is lendítő erőt kölcsönzött a mozgalomnak. Hanem főleg annyiban, hogy az adott feltételek a parasztság bizonyos, főleg jobbmódú rétegeinek, a civisgazdákénak magatartását, úgy látszik, ellentmondásossá, ingadozóvá tették, különösen a megyén belül minden szempontból döntő súlyt jelentő, nagyobb alföldi mezővárosokban.

A konkrét, helyi részletvizsgálatok, legalábbis Pest megyében, nem egészen igazolják azt a képet sem, amelyet már nem a polgári történetirodalom, hanem egy évtizeddel ezelőtt a hazai marxista irodalom akkori szakaszában készült összefoglaló nyújtott ezen időszak általános viszonyairól. Eszerint a Habsburg gyarmati kizsákmányolás és katonai garázdálkodás egyre fokozódott, az állandó fosztogatás lehetetlenné tette a termelő munkát, az állattenyésztést sem lehetett folytatni, az adók mind gyötrelmesebbé váltak, a nép évről-évre jobban tönkrement, míg végül a jobbágytelkükéről elűzött, tönkretett, bujdosó parasztok fegyvert ragadtak a nemzeti függetlenségért. A helyi adatok valóban beszélnek a parasztnép mérhetetlen szenvedéseiről a visszafoglaló háború időszakában, beszélnek az országot maga alá gyűrő császári politikai és hadi gépezet sokszor valóban könyörtelen gyarmatszerzőkre emlékeztető gesztusairól, roszasztó terhekről. Az egyre súlyosodó és felmorzsoló tendenciát azonban nem valószínűsítik. A katonai elnyomás valóban féktelen volt 1696-ig, szabályozottabb (bár igen súlyos porció-terhekkel járó) 1701-ig, majd később csökkent a császári sereg fokozatos kivonásával. A parasztiokra nehezedő állami adóteher sem növekedett komolyabb mértékben az 1703 előtti években. A népesség pedig mind lélekszámban, mind anyagi erőben gyarapodóban volt. Amennyire az egykorú források beható vizsgálatából egyáltalán megállapítható, Pest megyében a lakott illetve újjáépült helységek száma 1695—1699 között 90-ről 118-ra, 1703-ban már 140-re nőtt. Az adózó családfők (háztartások) száma 1699—1703 között 7209-ről 8139-re emelkedett, ami a tendenciát akkor is világosan mutatja, ha tudjuk, hogy az ilyen számokat sohasem szabad egészen pontosaknak elfogadnunk. Alapvetően állattenyésztő vidékekről lévén szó, ahol föld nagyjából még bőven akad, és ahol a jobbágy anyagi helyzetét elsősorban a rendelkezésére álló igaerő határozza meg, nem kevésbé határozott gyarapodásra vall, hogy a jobbágyok ígás marháinak száma 1699—1702 között 12,5 ezerről 17,5 ezerre emelkedett (a földesurak és a cselédek állatai nélkül), hámos lovaiké 4,9 ezerről 5,6 ezerre, fejős teheneiké pedig 12,6 ezerről 16,5 ezerre. A búzavetés-vetőmagmennyiségben (vagyis igen bizonytalanul) megadott mértéke csökken ugyan 1703 előtt, valószínűleg azonban éppen annak következtében, hogy a császári sereg helyi gabona-szükséglete, amely átmenetileg kissé átalakította a megye agrártermelésének profilját, maga is csökkent, és így a búza termesztése visszaesett a belső fogyasztás által igényelt „normális” színvonalra.

Mindez persze nem azt jelenti, hogy a Habsburg-államhatalom apparátusa nem nehezedett keserves súllyal a megye népére. E teher azonban korábban még súlyosabb volt, és a megye lassú újjáépülése ennek ellenére fokozatosan előrehaladt. A közvetlen 1703 előtti esztendőben nem is annyira a jobbágyság, mint inkább a nemesség helyzetében következett be új, előnytelen fordulat az állami terhek tekintetében. A bécsi kormányzat, igyekeztén a hazai berendezés régi formáit áttörni, hogy a termelés, a jövedelmek minél nagyobb részét maga számára fölözhesse le, 1698 végétől kezdve — mint már Horváth Mihály megírta — eleinte egyszeri kivetéssel, kisebb arányokban, de félreérthetetlenül rá akarta szorítani a makacsul ellenkező magyar nemességet az állami adó egy részének fizetésére. I. Lipót december 24-i pátense a Magyarországra

kivetett 4 millió Ft hadiadóából 250 ezer forintot követelt a birtokos nemességtől, míg az „egyszerű armális nemeseleknek”, legnagyobb elkeseredésükre, a jobbágycsoportok sorában kellett adózniuk. Ennek nyomán Pest megye 1699 elején a jobbágycsoportokra és armális nemesekre 64,6 ezer Ft, a birtokos urakra pedig 4,6 ezer Ft adót vetett ki úgy, hogy az utóbbiak (legalábbis a megyei kimutatás szerint) földesúri jövedelmeik 50%-át tartoztak lefizetni, ez alól csak az udvarnál nagy kegyben álló gr. Koháry Istvánt mentesítette a császár. Nyilvánvaló, hogy nem pusztán, nem is elsősorban a nemesi adózás dolga az, amelynek alapján a bécsi kormányzat magyarországi politikáját, a Habsburg-hatalom és Magyarország viszonyát, a maga egészében, összes következményeivel együtt, értékelniük kell. De nyilvánvalóan az sem véletlen, hogy az ország végső tönkremenéséről éppen 1698 után, akkor zendült fel a máig hallatszó panasz, amikor a sor kezdett már némileg a nemességre rákerülni. I. Lipót rozsdás feudális-abszolutista hatalmi elnyomó gépezetének egyetlen kerekét sem szépíti az, ha észrevesszük: mennyire az egykorú bajok nemesi fogalmazása hagyományozódott a XIX. század polgári-nemesi nacionalizmusára, és ennek maradványaival együtt, bár átalakult külsővel, a közelmúlt történetfelfogására is. Ide, az elsősorban a nemességet érintő intézkedések közé tartozott az „újszerményi” birtokok után fegyverjog megváltása címén beszédett, és a nagy sérelmek közt emlegetett kb. 10%-os vagyonadó is, amelyet, a Pest megyei adatok tanúsága szerint, 1702-ben a régi birtokos nemességeknek kellett megfizetnie, mert az új földesurak, a császár adományosai, az egyháziakkal együtt mentesültek a váltság alól.

A bécsi kormányzat persze általában igyekezett az országból minél több pénzt kisajtolni. Ezt szolgálta a dohány-monopólium bevezetése éppúgy, mint a jászkun kerületek eladása a német lovagrendnek, egyúttal kiváltságaiktól megfosztása, földesúri hatalom alá vetése. De ezzel függött össze az is, hogy az állami adóztatás igyekezett a paraszti familia burkát áttörve az azon belül, cselédsorban élő, szegényparaszti elemeket is közvetlenül elérni. Mindaddig a feudális adóztatás nem az egyéneket, hanem a paraszti termelés gazdasági egységeit, a jobbágyfamiliákat vette nyilvántartásba. Ezek lehetnek nagyobbak (6–8 ökrös telkes jobbágycsoportok esetében), vagy kisebbek (önálló zsellérek esetében). De mind külön sejtjei a falu közösségének. A szegényebb parasztcsoportok bizonyos elemeivel az adóztató szervek már nem érintkeztek közvetlenül: ezek vagy a földesúr saját majorsági cselédségéhez tartoztak (ilyen alig akad ekkor még Pest megyében), vagy a jobbágyfamília keretébe. A jobbágy, a „gazda” tehát olyan termelési egység, familia élén állt, amelyben szűkebb családján, házas gyermekein kívül esetleg, lazábban vagy közlebről, rokonok, család-törödékek, házatlan zsellérek mellett szolgálk, fogadott cselédek (pásztorok, béresek) is az ő vezetésé alá tartoztak. És amíg ide tartoztak, addig az adó szempontjából el is tűntek a familia burka mögött. 1698-tól kezdve találkozunk azután olyan rendelkezéssel, hogy ezentúl a jobbágycsoportok cselédei is fizetnek adót, ha nem is személyük, de saját állataik után: fele annyit, mint a gazdák.

Nem meglepő, ha adataink meglehetősen egyöntetűséggel tanúsítják, hogy Pest megyében éppen e szegényebb paraszti rétegek keresték elsősorban a felemelkedés reményét a kuruc mozgalomhoz való csatlakozásban. Cegléden „a szegényebb emberek rokonszenve határozottan Rákóczi mellett volt” mindjárt az első időkben, zsellérek és cselédek „eladták kevés vagyonukat, hogy lovat és kardot vehessenek és beálltak kurucnak”. Kecskemét jegyzőkönyveiben is számos nyoma van 1703 őszén annak, hogy szolgálégynek elszámolnak gazdáikkal, dolgaikat pénzzé teszik és katonának mennek — mialatt a tanácsbeli gazdák a budai császári parancsnoktól azon tájékoztatásért kapnak dícséretet, amelyet a kuruc hadi mozgalmakról küldtek neki. A praedók, a „latrok” államalatti világából, amelyről Várkonyi Ágnes oly találó szavakat mondott referátumában, és amely Pest megye pusztáin is felbukkan, szintén kiváltak a latornak maradóik közül a kuruc vitézek, a Kőrösi Pap Istvánok, akiknek ugyancsak akadtak mind a mezővárosokban, mind a falvakban követőik. Az sem különösebben meglepő azonban, hogy a tehetősebb civisgazdák számára nem volt nagyon bízható a felfegyverzett szabad legények és cselédek reménysége. Elég arra emlékeznünk, hogy amikor 1697-ben, a hegyaljai felkelés után a kormányzat mindenfelé elrendelte a parasztcsoportok és vidéki értelmiségiek lefegyverzését, akkor Kecskemét, mint akinek joggal van félteni valója, engedélyt kapott egyverei megtartására. És persze nem volt bízható és vonzó a gazdák számára a kuruc

mozgalom nemesi oldala sem. Az sem, hogy távol élő, nagyobb földesuraik egy része most Rákóczi oldalán bukkant fel, bár az sokat nem változtatott a helyzeten, ha a kecskemétieknek ezentúl, a fejedelem jóvoltából, a labanc Koháry István helyett Károlyi Sándor földesuraságával kellett számolniuk: a nagyobb mezővárosok, évente nem is különösebben magas összeg lefizetése árán, mentesebbek voltak a földesúr személyes uralmától, mint más, kisebb falvak. Az a tény azonban, hogy a nemesi kiváltságai után áhító, mezővárosi nemesség Rákóczihoz csatlakozott, máris hozott némi változást egy régóta tartó, helyi küzdelemben. Alig tette ki a lábát annakidején az Alföldről az utolsó török, a nagykőrösi parasztnemesek már írásban tiltakoztak a megyénél az ellen, hogy „a városi köz rend nemessi szabadságunkat lába alá tapodta, minket megh nem becsült, fogházazott, vert, taglott”, ezért kénytelenek „réghi királyoktól szerzetett privilégiumunk mellett fel támadni”, a megyétől védelmet kérni, magukat „a rosz embereknek mocskaitul megh oltalmazni”, és „ezután úgy jőjjön házunkra, nemesi fundusunkra. . . paraszt bíró, tizedes, polgár, hadnagy”, hogy „akim mi esik, magának tulajdonicsa”. Két év tized múlva, 1709-ben viszont a zendülésig ért „kőrösi szegénység” panaszkodik: a helyi nemesek — köztük a kuruc megye tisztviselői, kipróbált emberei — „az szegénységnek nem segítői, hanem nyomorítóí”, akik semmi terhet nem vállalnak, mindent a jobbágyokra hártanak, de a pusztákról is kiszorítják, amellett fenyegetik, bántalmazzák, kurafinak szidalmazzák őket. Darvas János alispán végül a kuruc nemesi megye képviselőjében öt jobbágygazdát elfogott a „zenebona indítóí” közül.

A szabadságharc osztályerőviszonyainak mérlegelésekor figyelembe kell tehát venni azt is, hogy ily módon a jobbmódú jobbágygazdák több minden elválasztotta, sőt szembeállította olyan társadalmi rétegekkel, amelyek, bár különböző okokból, a kuruc mozgalmat az alföldi részeken a kezdeti időktől fogva támogatták: a szegény paraszti szolgálkkal és a helyi nemesekkel. Az a várákoszásuk pedig, hogy Rákóczi kiemeli őket a jobbágyorsból (ilyen irányú ígéreteire is hivatkoztak), nem vált valóra.

Szubjektív elemektől még függetlenebb tényezőként hatott végül maga az alföldi jobbágygazdálkodás állattenyésztő jellege. A kecskemétieknek gazdaságuk fenntartásához nemcsak saját városukat kellett volna megvédeniök, hanem, szinte beláthatatlan messzeségben, azt a 16 kun pusztát is, amelyet a nádor megbízottjától, majd a német lovagrendtől béreltek. Hogy itt mi minden forgott kockán, azt abból is látni, hogy 1705 után a város már csak 4 pusztát bérelhetett Vay Ádámtól mint új jászkun főkapitánytól, a többi császári kézen maradt vételetársa: Szeged vette használatba. Már a hódoltság idején kitűnt, hogy a marha könnyen menekíthető ugyan egy-egy hadjárat elől, de nagyobb tömegben és huzamosabb időn át csak az államhatalom védelme alatt tenyészethető. E védelmet a lefőbb hatalomtól, bárhogy nevezzék is, minden áron meg kellett vásárolni. De ugyanígy kellett a védelem, ha nem jobban, az állat eladásához, kiviteléhez, a kereskedelemhez is, amely a hagyományosan egyenlőtlen gazdasági kapcsolat keretében most is a német-osztrák piachoz, vagyis a Habsburg-birodalomhoz fűzte a hazai állattenyésztést. Az utóbbinak persze ellentétei is voltak a bécsi kormányzattal: porción, adóterhen, hadak fosztogatásán túl az állatkivitel hasznának elosztása körül is, nem utolsósorban a bécsi monopol-törékvések (Appaldo) következtében. Ezt a kérdést sem leegyszerűsítve, hanem ellentmondásaiban kell nézünk. Nyilvánvalóan nemcsak a kupeckedő mezővárosi nemesek, hanem a nem-nemes jobbágygazdák érdekeit is sértette, ha a pestbudai császári parancsnok önkényes várnok kivetésével, szállítási és marhahajtási tilalakkal igyekezett a marhakereskedelem hasznát a maga számára lefölni. Nyilvánvalóan sértette érdekeiket az is, hogy a XVII. század végén a marhafelvásárlás is mindinkább az udvar fő hitelezője, a hadsereg élelmezését intéző Oppenheimer Sámuel monopóliuma lett — és hogy az udvar az utóbbi váratlan halálával rázúduló pénzügyi terheket éppen 1703-ban a megyékre, köztük Pest megyére igyekezett áthárítani. Az ilyen és hasonló intézkedések nyilván nem szimpátiákat ébresztettek a Habsburg-kormányzat iránt Pest megyében. De nem is változtattak az alapvető tényeken, sem az állattenyésztésre épült pusztai gazdasági struktúrán, sem a kockázattól való félelmeken. sem a hatalmasabbnak tekintett fél kegyének keresésén, és természetesen azon kapcsolat alapjain sem, amely a Kecskemétnek adott 1647-i, majd 1681-i Habsburg-kiváltságokban is kifejezésre jutott. Az állattenyésztő mezővárosok minél kedvezőbb-

feltételek között, lehetőleg minden monopóliumra törekvő birodalmi vagy önkényeskedő helyi szerv korlátaiktól megszabadulva, de mindenképpen továbbra is a Habsburg-tartományoknak készültek eladni állataikat.

A kuruc nemesi megye jegyzőkönyvei beszélnek „országunk, törvényeink” megmaradásáról, „idegen nemzet igája alól” való szabadulásáról. A falusi jobbágy-institúciók mindenütt a „szegénység” nevében, annak sorsáról beszélnek. A három alföldi mezőváros gazdái is részben a „szegénység”, részben azonban a város érdekeit emlegetik, és úgylátszik főleg e szűkebb haza: a város érdekeit akarják szolgálni ingadozásaikkal, kétfelé hajlongásukkal, olykor valóságos öncélú városi diplomáciával, 1703 őszén saját követek küldésével Bécsbe, 1705 nyarán Herbeville seregének kiszolgálásával (amiért Rákóczi első haragjában földig akarta romboltatni őket), és mindazon alkuvásokkal, amelyek azonban végül sem mentették meg az alkuvókat a felpredáltatástól — csak Nagykőrös lett végül önmagára és védte meg saját otthonát.

Mindez még nem több, mint rövid emlékeztető arra, hogy mennyi teendőnk van a Rákóczi-kor társadalmi valóságának részletes, az ellentmondásos jelenségeket is feltűntető ábrázolása terén. Annyi azonban bizonyos, hogy csak e valóság pontos meghatározása tisztíthatja meg a szabadságharc máig élő erejű, valóban pozitív értékű hagyományait a ráakódott hamis legendáktól, főleg a nemesi-nacionalista eredetű maradványoktól. Nemzedékek idézték, példamutató vitézi, össznemzeti buzdításként, a Csinom Palkó sorait, anélkül, hogy különösebben megütődtek volna a dal azon részén, amely a legnagyobb természetességgel biztatja hallgatóit a paraszt bántalmazására, szakállá megtépésére, marhája elhajtására. Vajon ez miféle „népi” nacionalizmus? Semmi szükség arra, hogy *ma* az egykori múltat az akkori vitézlő rend vagy köznemesi érdekek vagy éppen a XIX. századi polgári-nemesi nacionalizmus szemszögéből nézzük. A magyar nacionalizmusnak a múlt század folyamán két fő változata alakult ki. Az egyik: a Szekfű műveiben is uralkodó 1867-es változat bírálataival már foglalkozott valamennyire történetírásunk, bár nem mindig a legeredményesebb formák között. De semmiféle előrelépést nem jelent, ha viszont ugyanakkor, ilyen bírálat címén, a nacionalizmus másik, úgynevezett függetlenségi változatának maradványait próbálná korszerűsíteni, továbbfolytatni valaki. Nem jelent előrelépést, ha nemzeti függetlenségről, konkrét társadalmi és politikai feltételek figyelembe vétele nélkül, mint időtől és fejlődéstől független, abszolút öncéllal beszélünk, mintha a XVIII. század eleji jobbágyok tudatában a XIX. századi polgári-nemesi uralkodó osztályok nacionalizmusa, vagy éppen annak fejlettebb, tisztultabb változata élt volna, és mintha Kelet-Európa e szögletében, annyi nép között, a magyar lett volna az egyetlen eljövendő polgári nemzet, amelynek függetlenségéről a történelem színpadán szó eshetik. A további kutatások sokmindenben kiegészíthetik és tovább igazíthatják azt a képet, amelyet mi ma erről az egykori társadalmi valóságról mondani tudunk. Az a tanulság azonban bizonyosan maradandó érvényűnek bizonyul, hogy a nacionalizmus egyik formája ellen nem lehet annak másik formájával hadakozni, hogy általában nacionalizmus ellen nem lehet nacionalizmussal küzdeni.